

O nouă teorie a tranziției românești II

Cătălin Zamfir¹

*Institutul de Cercetare a Calității
Vieții*

Sursa: Revista Inovația Socială nr. 1/2015 (ianuarie-iunie)

URL stabil: <http://www.inovatiасociala.ro/articol/138>

Publicată de: Institutul de Cercetare a Calității Vieții

Revista Inovația Socială este o revistă online creată în cadrul proiectului „Inovația Socială - Factor al dezvoltării socio-economice”, proiect coordonat de Prof.dr. Cătălin Zamfir în cadrul Institutului de Cercetare a Calității Vieții. Această revistă utilizează politica liberului acces la conținut, pornind de la principiul conform căruia cercetarea deschisă publicului sporește schimbul global de cunoaștere. Inovația socială este o revistă electronică pe care cititorii o pot urmări pe măsură ce este scrisă și pe care o pot scrie ei înșiși. Revista va avea o apariție bianuală, dar fără a avea o dată de apariție, ci un interval în care este scrisă. Astfel, în lunile ianuarie-iunie va fi scris primul număr, iar în lunile iulie-decembrie va fi scris cel de-al doilea număr. În perioada respectivă, pe platforma online vor fi publicate în timp real contribuțiile și dialogurile generate între cititori și contribuitoari.

Prin accesarea articolelor din arhiva Revistei Inovația Socială indicați acceptarea termenilor și condițiilor de utilizare care sunt disponibile la adresa <http://www.inovatiасociala.ro/> care indică, în parte, faptul că puteți utiliza copiile articolelor doar pentru utilizare personală, necomercială. Vă rugăm să contactați redacția pentru alte tipuri de utilizare la adresa contact@inovatiасociala.ro.

Orice copie a materialelor din Revista Inovația Socială trebuie să conțină aceeași notă de drepturi legale, așa cum apar acestea pe ecran sau tipărite.

¹ catalin.basarab@gmail.com

O nouă teorie a tranziției românești II²

Cătălin Zamfir

Rezumat:

Studiul ieșirea din tranziție. Spre o nouă teorie a tranziției are două părți. În prima parte, publicată în Revista Inovație Sociala nr.1/2014: evaluarea tranziției românești, sunt luate în considerare patru perspective asupra tranziției: ideologia tranziției, cum evaluează populația, așa cum reiese din sondajele de opinie, ce spun indicatorii social-economici oferți de instituțiile publice și ce cred sociologii. A doua parte: propunerea unei noi teorii a tranziției. Teoria curentă a tranziției se concentrează pe obiectivele strategice ale tranziției: promovarea unei economii de piață, bazată pe proprietatea privată, și un sistem politic democratic după model occidental. Această teorie nu poate explica procese extrem de importante ca de exemplu căderea neașteptată a economiei sau explozia corupției. Studiul propune o completare a teoriei cu două principii explicative care stau la baza politicii tranziției: privatizarea rapidă, realizată "oricum", chiar pe un leu și principiul statului cât mai mic posibil. Aplicarea acestor principii explică fenomene ca: privatizarea cu distrugere, căderea economiei, corupția ca produs structural, toleranța la corupție. Studiul avansează un nou concept: statul neofeudal, ca o caracteristică a statului tranziției.

Cuvinte cheie: tranziție, privatizare cu distrugere, corupție structurală, toleranța la corupție, stat neofeudal

Abstract:

The paper Going out of transition. Towards a new theory of transition has two parts. The first part, published in the Social Innovation online Journal no.1/2014: Evaluation of the Romanian transition, analyses four perspectives: the perspective of the ideology of transition, how people evaluate the transition (data from public surveys), what do the public data provided say, and what the sociologists think. The second part argues for a new theory of transition. The current theory of transition is based on two strategic objectives of the process: promotion of the market economy based on the private ownership and a political democracy using the western model. The current theory does not explain a number of crucial phenomena: the malfunction of the economy, the disastrous result of the privatization, the explosion of the corruption. The paper proposes to add two new strategic principles which underpin the entire public policy of transition: the rapid privation, executed in any way, even for one Leu, and the principle of the smallest state. These two principles open a fruitful perspective for understanding the disorganization of the economy, corruption as a structural effect, the tolerance toward corruption. A new concept is developed: the neo-feudal state, as a characteristic of the state in transition.

Keywords: transition, privatization with economic destruction, corruption, tolerance towards corruption, neo-feudal state

² Acest articol reprezintă Partea II-a a studiului ieșirea din tranziție. Spre o nouă teorie a tranziției. Prima parte, Patru evaluări ale tranziției, poate fi găsit în numărul 2/2014 al acestei reviste

Nucleul structural explicativ al societății românești în tranziție

De unde trebuie să pornești pentru a crea o teorie explicativă a unei societăți în tranziție? Pentru a construi o teorie a unei realități sociale deja existente, rezultat al unui proces "natural" de formare, trebuie să identifici logica sistemului existent, independent de programele/intențiile actorilor din sistem.

Tranziția însă este o realitate rezultată a implementării unui *program de schimbare*. Nu poți să construiești o teorie explicativă a tranziției dacă nu pornești de la identificarea acestui program de schimbare.

Teoria dominantă a tranziției se fundează pe un *nucleu structural explicativ* centrat pe **obiectivele** tranziției (**teorie-obiectiv**). Programul tranziție are trei obiective de implementat.

1. *Sistem politic pluripartidist-parlamentar.*
2. *Privatizarea proprietății publice.*
3. *Economia liberă de piață.*

Acest nucleu structural explică profilul societății produse în procesul tranziției: ea este un sistem social într-un grad avansat de realizare a acestor obiective. Problema *teoriei-obiectiv* este că oferă o imagine simplificată a realității sociale, multe fenomene care compun tranziția rămân complet neexplicate (**reziduuri neexplicate**): căderea economiei, un stat cronic subfinanțat și, în prezent, suntem șocați de amploarea corupției. Tentația *teoriei-obiectiv* este de a considera aceste fenomene ca fiind *externe* logicii tranziției, datorate unor factori de regulă individuali (*atribuire morală*): oamenii sunt leneși și indolenți, hoți, incapabili; *așa suntem noi românii*, reminiscentele mentalității comuniste; mai recent, o clasă politică coruptă.

Propun aici completarea *teoriei-obiective* cu un al doilea palier cu includerea opțiunilor strategice: o **teorie-strategie**.

Nucleul explicativ-strategie, care cuprinde un complex teoretic din două componente strategice, poate explica structural o gamă largă de caracteristici ale tranziției.

1. *Privatizarea rapidă, "cu orice preț".*
2. *Politica statului mic.*

Privatizarea rapidă și statul mic sunt *fapte*: ambele au fost opțiuni politice explicite încă de la începutul tranziției. Aceste două opțiuni strategice explică profilul statului în procesul tranziției.

Profilul statului în procesul tranziției: *ipoteza statului neofeudal*

Profilul statului este determinat de rolul său în colectarea resurselor financiare și redistribuirea acestora, în administrarea bogăției publice.

În mod curent se consideră că statul românesc actual este de *tipul statului capitalist occidental*, dar imperfect, aflat într-un proces normal de implementare a lui, cu distorsiuni provenite din calitatea individuală a actorilor politici. În mare măsură, structurile instituționale ale statului reprezintă preluarea patternului statului occidental. Această "teorie a statului capitalist occidental" s-a dovedit însă a avea o capacitate limitată de a explica realitatea complexă a sistemului politic românesc.

Ipoteza mea este că statului român actual are un profil distinct determinat atât de modelul occidental de stat, la care se adaugă însă **funcțiile** specifice ale statului în procesul tranziției.

Statul capitalist occidental (european) este fundat pe un sistem politic pluripartidist, parlamentar și vot universal. Substanța sa este de a exprima *structura social-economică a unui societăți capitaliste* produsă nu prin implementarea unui proiect global, ci construită, din aproape în aproape, timp de câteva secole.

În centrul său stă mecanismul de colectare și redistribuire a resurselor produse **actual** de economie. Economia privată produce veniturile, care sunt *distribuite primar* sub forma profiturilor și salariilor. Economia este producătorul *bogăției*. Statul preia o parte din veniturile produse de economie (impozite și contribuții) și le **redistribuie** în interesul întregii colectivități. În primul rând prin programele de interes colectiv (construcții de interes public, educație, sănătate, asistență socială, activități culturale, cercetare științifică, securitate colectivă și individuală). O altă parte din aceste venituri sunt utilizate pentru o reechilibrare a bunăstării, în primul rând pentru susținerea suplimentară a familiilor cu copii, persoanele cu dizabilități, dar și pentru a aduce grupurile sociale aflate în deficit de venituri la un nivel minim considerat ca acceptabil. Statul conține totodată un sistem de **asigurare colectivă în fața riscurilor sociale**: boală, dizabilitate, bătrânețe, pierderea locului de muncă, catastrofe naturale. Funcțiile sociale ale statului reprezintă substanța a ceea ce se numește curent **stat social**. Statul capitalist occidental nu produce el însuși bogăție, ci redistribuie bogăția/veniturile produse **actual** de economie. Statul capitalist nu îmbogățește un grup sau altul, ci echilibrează bunăstarea.

Și în preluarea resurselor din economie statul are un rol de *echilibrare socială*: preia mai mult de la segmentele mai prospere (impozitul progresiv), de la cei activ economic, de la cei care au deja educație, de la cei sănătoși, de la familiile care nu au copii, pentru a compensa deficitele celor care nu au un loc de muncă, tinerii la începutul vieții lor, cei înaintați în vârstă, cei care se confruntă cu probleme de sănătate, cu probleme de dizabilități, familiile cu mulți copii.

În economie, statul se angajează în asigurarea condițiilor creșterii economice, inclusiv în relațiile externe, de susținere a companiilor naționale.

Importanța rolului statului modern poate fi estimată dacă luăm în considerare faptul că el utilizează aproape o jumătate din PIB, în unele țări chiar mai mult.

La marginea sistemului capitalist, trebuie notat și un alt tip distinct de stat: **statul capitalist vasal**. În discursul occidental dominant se sugerează insistent că în țările „în curs de dezvoltare” statul este unul de tip capitalist occidental, dar și el în curs de dezvoltare. Mulți specialiști consideră că de fapt, în țările subdezvoltate, statul are un profil distinct: un stat capitalist slab, la marginea sistemului capitalist, supus puterii marelui capital din țările dezvoltate: un stat vasal.

Statul tranziției

Profilul statului în tranziție este rezultatul confruntării și a oscilației între trei tendințe structurale. Prima, formulată explicit în programele care guvernează tranziția, implementarea modelului statului capitalist occidental. A doua, reforma întregii societăți, o funcție cu totul nouă, statul ca instrument al schimbării societății comuniste, în primul rând transformarea sistemului economiei socialiste, dar și a celorlalte sfere ale societății. În fine, statul este expresia noii structuri sociale, supus presiunilor noilor grupuri de putere. Presiunea grupurilor de interes se desfășoară în toate societățile dezvoltate, dar un stat puternic poate limita substanțial exercitarea acestora. Un *stat mic și slab* este ușor victima grupurilor de putere.

Statul tranziției, pe lângă funcțiile standard ale oricărui stat modern capitalist îndeplinește *patru funcții distincte*:

1. **Privatizarea economiei este** funcția centrală a statului în perioada tranziției: transferul proprietății economice din proprietatea publică în proprietate privată.
2. **Retrocedarea proprietăților naționalizate în perioada comunistă sau chiar anterioară.**
3. **Reforma legislației și a sistemului juridic.**

4. **Reforma instituțională.** Principalele sectoare publice au fost supuse unor programe de reformă: educație, sănătate, securitate, administrație etc.

Realizarea acestor funcții, mai ales a mecanismelor privatizării, a generat o cu totul altă configurație social-economică decât cea așteptată.

Statul tranziției se deosebește structural de statul capitalist standard în special prin *rolul său în distribuirea/redistribuirea resurselor economice și a bogăției acumulate*.

Statul capitalist clasic redistribuie resursele "de sus în jos": preia resursele, mai accentuat de la cei mai prosperi și le redistribuie în interesul masei comunității, inclusiv în sprijinul celor care se confruntă cu diferite tipuri de dificultăți.

Statul feudal redistribuie resursele "de jos în sus": preia de la masa comunității (mai ales de la țărani și de la comunitățile vasale) și le redistribuie spre vârful societății (clasa feudală). Statul feudal nu echilibrează, ci creează bogăția la vârf.

Statul tranziției, spre deosebire de statul capitalist clasic, este un stat bogat, deținător al unei mari proprietăți acumulate în perioada comunistă. Misiunea sa este de a distribui proprietatea publică acumulată prin *privatizare și retrocedare*. Ca și statul feudal clasic, prin procesul de redistribuire a proprietății publice, el este *creator al clasei bogate*. Spre deosebire de statul feudal, el nu preia bogăția, ci o deține. În acest context am formulat **teoria statului tranziției ca stat neofeudal**.

Privatizarea

Privatizarea urma să fie realizată cu respectarea a două condiții:

1. Obiectivul trebuia să fie o **privatizare pentru dezvoltare/creștere economică**. Se presupunea că o întreprindere privatizată va fi organizată și condusă mult mai eficient. Ea va atrage totodată investiții private. Pe ansamblu, economia privată va fi imediat mai prosperă. Contractele de privatizare sunt foarte elaborate, prevăzând de regulă etape și controale ale asigurării creșterii economice ulterioare privatizării. În *Strategia* adoptată în 1990 se prevedea o creștere anuală a PIB în ritm mediu anual de cel puțin de 3,7-3,8% "concomitent cu mari mutații în structura pe ramuri și creșterea eficienței întregii economii naționale"³.

2. **Legalitatea procedurală:** privatizarea va fi selectată prin competiție transparentă, în funcție de capacitatea solicitantului și a programului post-privatizare oferit; contractul de privatizare conține multe condiții asigurătorii promovării interesului colectivității.

Strategiile de privatizare au creat marea diferență. Legalitatea procesului urma să fie asigurată de un control legal accentuat. Se aștepta că vor fi acte ilegale (corupție), dar amploarea lor urma să fie strict limitată de un control prioritar.

La aceste condiții procedurale, procesul de privatizare a fost dominat de o opțiune politică strategică: *privatizarea rapidă*. Pentru a asigura susținerea procesului de privatizare se utiliza metoda planurilor decise

³ *Schiță privind strategia înlăptuirii economiei de piață în România*, Tudorel Postolache, coord., mai 1990, p. 13

politic în acord cu Banca Mondială; performanța politică a tranziției de regulă este evaluată prin rapiditatea privatizării.

Statul s-a aflat însă de la început în fața unei dileme: pe de o parte obiectivul privatizării rapide, pe de altă parte, dificultățile de a găsi oferte de privatizare care să asigure privatizări de succes, la care se adăuga complexitatea procedurală și presiunea grupurilor de interese cu riscul de a întârzia/ bloca întregul proces.

Politic, **privatizarea rapidă a primit o prioritate absolută**, forțând inevitabil legalitatea procesului, trecut pe plan secund, cât și obiectivul dezvoltării economice prin privatizare. Privatizarea rapidă s-a dovedit a fi caracterizată *prin distrugere, nu prin creștere; de o toleranță ridicată la ilegalitățile privatizării, generatoare prin aceasta de corupție*.

Ideologia privatizării rapide a fost susținută de ideologia *terapii de șoc*, ca singura soluție a unei tranziții de succes, opusă unei privatizări etapizate: celebra metaforă a pisicii, mai bine o tai dintr-odată, decât pe bucăți. Ideologia privatizării rapide s-a exprimat în formulări des utilizate: *"privatizarea și pe un leu", "privatizarea oricum"*.

Prioritatea absolută acordată privatizării *oricum* a fost justificată printr-o atitudine global negativă față de structurile economice moștenite, exprimată prin celebra formulare a primului ministru din primii ani ai tranziției: *industria românească este un maldăr de fier vechi*.

Privatizarea rapidă se funda pe presupuziția că noul proprietar își va putea spori profitul doar prin dezvoltarea întreprinderii, ea va oferi noi oportunități atractive de investiții. În fapt, noua proprietate privată a oferit o nouă resursă mult mai simplă și eficientă de profit: distrugerea, nu dezvoltarea întreprinderii, vinderea "la fier vechi" a echipamentelor și a valorificării neproductive a terenurilor. Privatizarea a creat un sistem economic privat ușor profitabil, fără investiții, fără dificultatea reorganizării întreprinderilor. *Privatizarea cu distrugere* nu este imorală, ci este parte a filozofiei sistemului privat: maximizarea profitului și minimizarea riscurilor. Obiectivul capitalistului nu este să organizeze mai bine întreprinderea și să angajeze salariați, ci să câștige. E drept, privatizarea prin distrugere a fost mereu la limita legalității, adesea prin încălcarea acesteia și prin nerespectarea prevederilor contractuale, confuze și ușor contestabile.

Imaginea coagulată acum spre sfârșitul procesului de privatizare este: cu puține excepții, privatizarea rapidă a dus la dezmembrarea întreprinderilor privatizate, o formă de *exploatare distructivă a bogăției publice*. Reglementarea procedurală amplă a procesului de privatizare în interesul comunității s-a dovedit a fi o formă fără fond

Politica privatizării rapide, *oricum*, a avut un efect structural asupra statului: relaxarea controlului juridic asupra procesului de privatizare. Importanța acordată condițiilor privatizării pentru dezvoltare s-a diminuat până la dispariție, procedurile de privatizare au devenit tot mai relaxate și vulnerabile la intervenția intereselor.

Formulez o ipoteză care merită să fie supusă analizei: **politica privatizării rapide a generat inevitabil o presiune spre politica statului mic. explozia corupției este produsul privatizării rapide.**

Competiția pentru câștigarea privatizării a fost făcută prin forme aparent legale, ca de exemplu licitația. În fapt, obținerea privatizărilor, datorită confuziei birocratice și a controlului slab a fost făcută prin corupție. Cazurile de privatizări frauduloase au fost mereu prezente în opinia publică, justiția a fost sesizată, s-au deschis chiar și unele dosare, dar finalizarea proceselor juridice a fost o excepție. Până recent, întreaga tranziție a fost caracterizată printr-o **toleranță** uimitoare la actele de corupție. În procesul privatizării, realizată oricum, privatizarea și pe un leu a devenit un teren propice al consolidării unor mecanisme de transfer corupt al proprietății. **Toleranța** este o formă structurală de manifestare a statului mic, o modalitate de retragere din controlul privatizării și a retrocedării.

Pe fondul toleranței la ilegalități s-a dezvoltat creșterea inversă a controlului grupurilor de interes, naționale și internaționale, asupra unui stat slab și vulnerabil.

Epuizarea obiectului privatizării întreprinderilor de stat existente a deplasat interesul spre identificarea de noi oportunități de privatizare: *privatizarea exploatării resurselor naturale*. Tentativele de privatizare a resurselor naturale a tins să se facă în aceeași formă slab controlată de către stat în interesul colectivității. Deja au apărut scandaluri referitoare la efectele distructive și de lung termen a exploatării private necontrolate în interes colectiv a resurselor naturale.

Retrocedarea proprietăților naționalizate: *strategia retrocedării "in integrum"*

Statul dispune în proprietatea sa, de o masă importantă de bogăție acumulată prin naționalizări realizate în istorie.

Procesul s-a dovedit nu așa de simplu cum se credea la început. El conținea multe incertitudini în legătură cu drepturile de proprietate, cu modul în care s-a făcut naționalizarea, cu efectele economice și sociale actuale ale retrocedării și mai ales cu complexitatea birocratică și juridică implicată de acordarea de compensări. Toate țările europene foste socialiste au retrocedat proprietățile, dar ele au încercat să controleze mai strict procesul și să limiteze efectele actuale. Procesul în România a fost dominat de politica retrocedării fără limite. În fața dificultăților legale ale retrocedărilor, România a adoptat o soluție care s-a dovedi a fi ea însăși generatoare explozivă de corupție: soluționarea cererilor de retrocedare ca acte private, soluționate în tribunal. Delegarea retrocedării tribunalelor a generat o largă varietate de soluții și a generat mecanisme patologice de corupție. Și, ceea ce este și mai grav, ele au devenit o sursă importantă de corupere a sistemului juridic.

Retrocedarea avea să reprezinte o importantă sursă de îmbogățire. Noii bogați ai retrocedării au fost mai puțin foștii proprietari, ci mai degrabă o nouă clasă de intermediari care preiau drepturile de revendicare la prețuri mici de la presupușii foști proprietari și le-au transformat în bogății cu imensă valoare, dezvoltând un nou sistem de corupție, mai ales a sistemului juridic și a sistemului de compensare a proprietăților care nu mai puteau fi retrocedate în formă naturală.

Privatizarea și retrocedarea proprietății au fost sursa principală a generării unui complex sistem de corupție care a cuprins întregul stat.

Managementul întreprinderilor de stat în condițiile unui vacuum de control

Inevitabil, până la privatizarea totală, au funcționat multe întreprinderi proprietate de stat. La acestea s-au adăugat întreprinderile de interes național. S-a presupus că aceste întreprinderi de stat, cu o eficiență economică scăzută în sistemul comunist, devenite actori liberi în economia de piață (legea din 1991), vor deveni semnificativ mai eficiente. În fapt, liberalizarea administrării întreprinderilor de stat nu a dus la creșterea spectaculoasă a eficienței lor, ci dimpotrivă la scăderea performanței lor economice. Eliminarea mecanismelor de control a managementului întreprinderilor a deschis câmp larg al **administrării proprietății de stat în interes privat** și la o explozie a corupției. Falimentul multor întreprinderi de stat nu se datorează așa cum se pretinde adesea, curățirii economiei de cele structural ineficiente, ci exploatării distructive a lor în interes privat. O parte importantă a noii clase a capitaliștilor s-a recrutat din rândul directorilor întreprinderilor de stat.

Managementul în interes personal a devenit o practică curentă de îmbogățire. S-a creat aici patternul viitoareii explozii a corupției și a **coalitiei** manageri publici/noua clasă de capitaliști/funcționari publici superiori și politicieni. S-a constituit astfel o nouă clasă bogată.

Este de notat că în perioada comunistă, sociologii români au încercat să dezvolte tehnici de organizare socială mai eficientă a întreprinderilor de stat, prin preluarea modelelor occidentale. După Revoluție, perfecționarea conducerii întreprinderilor *încă de stat* nu a primit nicio atenție din partea statului. Se poate spune chiar că

sociologia a fost descurajată să dezvolte asemenea programe. Controlul legalității și a performanței managementului întreprinderilor de stat a fost relaxat la un minimum.

Managementul privat al întreprinderilor de stat, lansat recent ca un panaceu al eliminării ineficienței și corupției din aceste întreprinderi, s-a dovedit rapid și el o iluzie, o ideologie justificativă a neputinței de a reforma un sistem structural corupt.

Exploatarea resurselor financiare *actuale* ale statului

Exploatarea bogăției acumulate istoric se adaugă exploatarea resurselor financiare *actuale* ale statului. Obținerea de finanțări publice a devenit o procedură de profit mult mai tentantă, în condițiile unui control scăzut. Sunt de notorietate publică cazurile de construcții publice de proastă calitate, dar cu costuri disproporționat de mari, de construcții inutile, concepute în afara oricărei strategii de priorități sau chiar de utilitate. Birocratizarea procedurilor de achiziție publică și de control s-a dovedit o formă ușor de manipulat în interesul grupurilor de putere.

O altă formă de exploatare a resurselor statului este *evaziunea fiscală*, inclusiv neplata datoriilor fiscale, tolerată sistematic.

Creșterea structurilor publice

Delegarea autorității unor structuri instituționale "semipublice" (agenții, consilii etc.), slab controlate, reprezintă o nouă formă de exploatare a resurselor publice.

Descentralizarea

Creșterea puterii autorităților publice locale, cu justificarea creșterii spiritului gospodăresc în interes local, o mai bună conectare la nevoile reale locale, a fost mai degrabă o formă de scădere a controlului social. Corupția la nivel național, mai vizibilă și mai controlabilă, s-a extins la nivel local, mai puțin controlabilă, principalii beneficiari fiind mai puțin comunitățile, ci noii "baroni locali" în alianță cu cei naționali. S-a creat o nouă alianță politică națională/locală pentru exploatarea împreună a resurselor publice rămase: bugetul național/local, la care se adaugă și exploatarea resurselor locale. Finanțarea autorităților publice locale a avut ca efect slăbirea atenției administrării pe priorități, dezvoltarea unei noi forme de corupție: fonduri pentru atragerea voturilor.

Descentralizarea a completat noua clasă a capitaliștilor naționali cu un segment puternic local.

Descentralizarea, pe fondul deficitului cronic de control, nu s-a dovedit nici o mai bună adevărată a cheltuielilor publice la nevoile comunităților, nici creșterea controlului comunitar și nici a eficienței, ci a corupției locale.

Măsura actualului guvern de a înlocui finanțarea autorităților publice locale cu finanțare pe programe este o corecție necesară a unei descentralizări haotice și arbitrare practicate în ultimii ani.

Populația ca sursă a exploatarea neofeudale

În filozofia statului capitalist, populația este principala beneficiară a utilizării resurselor publice. Statul nu exploatează populația sau cel puțin are mecanisme de control care limitează abuzurile.

În perioada tranziției, populația a devenit o sursă importantă a exploatarea neofeudale în beneficiul noii clase bogate. Un principiu politic important al tranziției este că populația va suporta costul social al reformelor. Mai

mult, ea e privită ca o masă potențial antireformă. Tranziția s-a realizat printr-un dispreț structural față de populație. În fapt, populația a suportat în tranziție costul social "inevitabil", dar și cel "evitabil" datorat erorilor strategiei tranziției, dar și a exploatării neofeudale în beneficiul noii clase bogate.

a. O *politică fiscală regresivă*, în defavoarea populației sărace și a clasei mijlocii, în favoarea segmentului bogat: impozitarea egală a veniturilor, creșterea impozitării indirecte, TVA. România este un caz rar de o asemenea politică fiscală regresivă. Este semnificativ lipsa completă a interesului pentru evaluarea efectelor social-economice ale unui asemenea experiment global.

b. Larga libertate acordată *monopolurilor de stat și private* de a fixa prețuri, dar și taxe, sporind profiturile în detrimentul beneficiarilor. Este paradigmatic cazul "băieților deștepți" din sistemul de energie. Se prefigurează un nou scandal: agențiile publice care își stabilesc grile proprii de salarizare, dincolo de grila de salarizare din sistemul public.

c. Protecția consumatorului s-a dovedit a fi slab eficientă, ea însăși vulnerabilă la corupție.

d. Creșterea irațională a birocrăției îl face mai dependent pe cetățean de cei care controlează sistemul public.

La exploatarea trecutului și prezentului se adaugă și exploatarea viitorului

Angajarea într-o îndatorare masivă a statului, fără o justificare clară, dar evident în profitul clasei bogate, este un nou mecanism de exploatare și a generațiilor viitoare. Tranziția a produs nu numai o economie structural deformată și cronic ineficientă, dar și o țară masiv îndatorată. După un deceniu crud de rambursare forțată a împrumuturilor pentru programul ceaușist, dar făcute pentru o sperată dezvoltare industrială rapidă, intrăm într-o nouă perioadă de sărăcire pentru rambursarea unor împrumuturi care nu sunt justificate nici măcar de megalomanismul unei industrializării iraționale sau unui presupus interes colectiv. Generațiile viitoare vor achita costul ineficienței și corupției tranziției.

Atacul împotriva statului social

Gubernarea declarată de "dreapta" a declanșat un atac fără precedent împotriva funcțiilor sociale ale statului pe motiv că ele ar fi rămășițe ale unei mentalități comuniste sau măsuri populiste. Rezultatul: micșorarea drastică a cheltuielilor publice de interes social, subfinanțarea învățământului și sănătății, inclusiv politica de privatizare a serviciilor de sănătate și de învățământ. Programul de privatizare a asigurărilor sociale prin mecanismul statului pot fi plasate în aceeași perspectivă: punerea în dificultate a Pilonului I de pensii prin introducerea Pilonului II, critica căreia este descurajată ideologic. Deplasarea asigurărilor sociale în responsabilitatea strictă a indivizilor și administrarea lor în sistem privat eliberează bugetul pentru creșterea sectorului profitabil exercitat cu un control minim.

Compresia statului social este o modalitate de eliberare a unor resurse bugetare pentru a fi utilizate în zonele mai ușor exploatabile în interes privat. Rezultatul este împingerea majorității populației în subdezvoltare, privată de serviciile sociale fundamentale.

Politica statului mic nu a fost caracterizată doar guvernărilor/partidelor de dreapta. Ea a fost caracteristică și guvernărilor social-democrate care, chiar când au luat unele măsuri prosociale, au făcut-o cu o jenă profundă. S-a acceptat prea ușor etichetarea tuturor măsurilor prosociale ca fiind "populiste".

Întreaga filozofie a tranziției pare a fi fost dominată de o orientare antisocială, marea masă a populației fiind considerată ca un potențial factor anti-reformă, ea trebuind să fie disciplinată pentru a accepta să suporte costul social al tranziției. Ar fi greu de explicat de ce Occidentul, cazul României este clar, a avut constant o rezervă funciară de a susține partidele social-democrate, favorizând acuzația că ele ar fi "comuniste", și au susținut cu toată inima partidele de dreapta. Nimeni nu a putut oferi o explicație credibilă a suportului acordat lui Bănescu de către Occident, împins până dincolo de orice politețe elementară în relațiile dintre state.

Concluzie: Neofeudalismul este un cost plătit pentru politica privatizării rapide.

Asigurarea legalității, a intrat în competiție cu programul privatizării rapide. Controlul legalității a tins să fie considerată a fi mai degrabă o frână în procesul privatizării rapide. În perioada tranziției, corupția nu este un act deviant strict individual, ci principalul instrument al constituirii noii clase bogate. Ceea ce este desemnat prin termenul lax de corupție, în procesul tranziției se referă la varietatea de forme ale exploatării resurselor statului de către grupurile de interese care infiltrează mecanismele publice. Statul, subordonat grupurilor neofeudale, reprezintă totodată un instrument de exploatare suplimentară a populației în favoarea acelorași grupuri.

Toleranța la corupție. Până în 2014 s-au acumulat o mulțime de dosare juridice în legătură cu privatizarea (multe dintre ele depășite ca valabilitate), de retrocedări și de utilizare frauduloasă a programelor cu finanțare publică. Deși public se știa că există multe cazuri de corupție, sistemul juridic le-a ținut într-o așteptare greu de explicat. Puținele cazuri aduse în atenția tribunalelor par a fi fost mai mult motivate politice. Pasivitatea sistemului juridic pe mai mult de două decenii este un fapt clar, care ar putea fi ușor ilustrat prin statistici.

Instituțiile externe au dat și ele dovadă de mare indiferență față de corupție. Banca Mondială, de exemplu, era foarte atentă în urmărirea neîndeplinirii planului de privatizare; dar doar marginal, dacă a existat vreunul, la cazurile de privatizare ineficientă economic și ilegalitate.

Toleranța la corupție nu se putea realiza fără participarea justiției. Corupția sistemului juridic a fost un efect inevitabil al toleranței structurale față de ilegalitățile implicate în transferul rapid al bogăției publice în proprietate privată.

Nu putem să nu concludem: statul în tranziție a devenit terenul competiției/conjugării a trei tendințe structurale: modelul statului capitalist occidental, modelul neofeudal și statul vasal. Rezultatul confruntării acestor tendințe a ajuns la un compromis: **statul mic**.

Un obiectiv social al tranziției: crearea noii clase capitaliste și o nouă clasă politică

Clasa noilor capitaliști

Un obiectiv al strategiei tranziției a fost crearea practic din nimic a unei clase de noi capitaliști. Marile bogății s-au format în societățile în tranziție ca produs al privatizării și retrocedării, nu dintr-o creștere treptată a economiei productive și a acumulării de capital.

Cei care au profitat de privatizare nu au fost capitaliștii din secolul XVIII, zgârciți și orientați spre acumularea de capital printr-o muncă câinească. Marile bogății nu s-au constituit timp de generații, ci în câțiva ani, peste noapte. Nu prin acumulare treptată, ci prin "mari lovituri". Noua clasă de capitaliști provenea mai puțin din sfera producției propriu-zise, ci din speculații cu statul. Corupția a fost mecanismul cel mai eficace de constituire a marilor bogății. Competența vitală a ei nu era de a organiza procesul economic, ci de a identifica și fructifica oportunitățile de câștig în relațiile cu statul. Noii îmbogățiți fără efort, peste noapte, nu aveau motivarea și competența "muncii" încrâncenate a capitalistului clasic, ci competența în nerespectarea legilor.

Teoria lui Marx a capitalismului se funda pe analiza mecanismului exploatării directe a muncitorului de către capitalistul angajator. Statul capitalist avea în această relație doar rolul de mediator. Modelul lui Marx, produs de capitalismul secolului al XIX-lea, este puțin relevant pentru societățile în tranziție. Plasându-ne în aceeași paradigmă, în tranziție exploatarea directă este înlocuită într-o măsură importantă cu formele indirecte de exploatarea statului și a populației prin intermediul statului, în profitul *noii clase neofeudale*. Priviți din această perspectivă, cei 25 de ani ai tranziției prezintă succesiunea mecanismelor de exploatare a bogăției publice. Epuizarea unor mecanisme a generat presiunea de a identifica noi resurse și noi mecanisme de exploatare a bogăției publice.

Câștigul ușor, inevitabil, nu a acordat importanță acumulării de capital productiv, ci investiții speculative, inclusiv în dezvoltarea rețelelor de corupție. Privatizarea nu a creat un solid capital național. Statisticile actuale indică faptul că întreprinderile economice importante au capital nu național, ci străin (Iulian Stănescu, 2014).

Privatizarea a generat nu creștere economică, ci creștere a consumului ostentativ. Profitul ușor dobândit este orientat mai puțin spre investiții, cum se întâmpla în primele faze ale formării capitalismului, ci spre *consum ostentativ*. Noii îmbogățiți au fost mai puțin capitaliști în sensul clasic al cuvântului, ci bogați risipitori în sensul feudalismului clasic.

Toleranța la privatizarea "oricum" a fost inevitabil însoțită și de toleranța la îmbogățirea "oricum". Deși există o lege a controlului bogățiilor care nu pot fi justificate, asemenea cazurile, în întreaga tranziție, pot fi numărate pe degete. Efectul pervers al îmbogățirii rapide a fost *creșterea vulnerabilității*, nu numai morale, dar și legale a modului în care s-au produs noile bogății.

La clasa capitaliștilor s-a adăugat *capitaliștii de stat*: managerii întreprinderilor de stat. Ei nu dețin în proprietate capital, dar obțin administrarea capitalului de stat, beneficiind de o largă libertate. Capitaliștii de stat utilizează poziția lor pentru a dobândi proprietate din exploatarea capitalului de stat și, în plus, dețin informații și poziții cheie în procesul de privatizare. Capitaliștii de stat nu au protestat la distrugerea rapidă a economiei de stat pentru că ei au profitat de aceasta și rapid s-au integrat în clasa capitaliștilor.

Privatizarea și retrocedarea a sărăcit statul, iar populația nu a avut nici un beneficiu, dar a suportat costul social al acestui transfer de proprietate.

Noua clasă politică⁴

Noii oameni politici au intrat în sistemul politic cu o poziție economică fragilă. Ca toți ceilalți cetățeni, ei erau relativ săraci, lipsiți de o bogăție semnificativă. Ca toți ceilalți funcționari publici, și ei sunt salariați. Deși cu salarii ceva mai mari, veniturile lor sunt modeste în raport cu marile profituri obținute din procesul privatizării și din afacerile cu statul. În plus, dacă pierd pozițiile politice, ei se confruntă cu riscul de a trebui să caute alte locuri de muncă salariale, posibil cu venituri mai mici, și, de ce nu, să treacă chiar în șomaj. În final, actualii oameni politici vor deveni pensionarii de mâine cu pensii mai mult decât modeste.

În sistemul capitalist clasic, mulți liderii politici se recrutează dintre capitaliștii din lumea economiei reale. Și chiar dacă mizează doar pe salariile din sistemul public, acestea oferă o viață confortabilă. Politica salarială de la începutul tranziției până în prezent nu a îmbunătățit oamenilor politici poziția economică. Salariile miniștrilor și a celor care ocupă poziții importante în sistemul public sunt modeste, care nu puteau să ducă la acumularea unei bogății semnificative. Din poziții politice importante, legal, oamenii politici nu pleacă mai bogați. Ca toți ceilalți membri ai comunității, și oamenii politici pot deveni capitaliști, înființând întreprinderi private, dar evitând afacerile cu statul, care sunt cele mai profitabile.

Pe de altă parte însă, oamenii politici, prin poziția lor, se confruntă cu o explozie a oportunităților de îmbogățire pe căi la marginea legii sau chiar dincolo de aceasta. Ei s-au trezit peste noapte deținători ai unei mari puteri de a controla transferul către alții a bogăției publice și a resurselor bugetare. Poziția oamenilor politici este, în tranziție, extrem de vulnerabilă, pândiți de o mulțime de tentații, în condiții în care controlul statului este minimal.

⁴ O hartă de o culoare impresionantă a vieții politice românești este oferită de Vasile Sebastian Dâncu, *Triburile. O patologie a politicii românești de la Revoluție la Generația Facebook*, Editura Școala Ardeleană, Cluj, 2015. Găsim aici analize ale noilor forme de exprimare politică, în afara sistemului politic clasic.

Paradoxul poziției politice în tranziție este că, deși dețin puterea de a controla resursele enorme ale bogăției publice, spre deosebire de noua clasă de capitaliști în constituire, accesul lor la aceste resurse este restricționat. Statul mic și tolerant a făcut și mai tentate oportunitățile de îmbogățire dincolo de lege. Corupția trebuie considerată ca un efect structural inevitabil al fragilității economice a politicianilor.

Formularea lui Iliescu "*sărac, dar cinstit*" nu o interpretez doar ca un program moral personal. Cred că era și o constatare "sociologică" îngrijorătoare a situației vulnerabile a omului politic. Visul moral că omul intră sărac în politică, se mulțumește cu venituri relativ modeste, dar transferă la alții bogăția publică, și iese din politică tot sărac, sociologic este nerealist. Nu toți, dar cei mai mulți oameni politici au devenit bogați. În contextul tranziției, clasa politică nu a rămas săracă, dar cinstită, ci bogată și acum suntem șocați de mulțimea persoanelor politice importante acuzate de corupție, cu riscul de a petrece ani buni în închisoare.

Moral și legal, orice act de încălcare a legii este rezultatul unei opțiuni libere și deci implică responsabilitatea autorului. Sociologic, probabilitatea acestor acte este determinată însă de contextul social.

Problema fundamentală a tranziției este *accesul la resursele publice*. Împreună cu noii capitaliști, cu funcționarii publici superiori și managerii întreprinderilor de stat, oamenii politici tind să formeze o coaliție social-economică și politică, controlând pârgurile de putere ale statului, deasupra 'societății civile'. În această coaliție sunt atrase și persoane din sistemele controlului statului: justiție, poliție, securitate. Coaliția politică a puterii are un caracter difuz, din ea nefăcând parte obligatoriu toți membrii grupurilor menționate. Sunt desigur oameni politici, funcționari superiori, manageri de întreprinderi, judecători care, credincioși valorilor profesiei, nu aderă la comunitatea informală de interese în exploatarea ilegală a resurselor publice.

Critica superficială a tranziției tinde să atribuie clasei politice responsabilitatea a tot ce se întâmplă 'rău' în această perioadă. Eticheta de corupție este forma de atribuire nu structurală, ci moral-individuală a responsabilității tranziției. Se invocă curent ca o soluție la actualul sistem corupt *reforma clasei politice*. Dacă se înțelege înlocuirea oamenilor politici actuali cu noi oameni politic, desigur poate produce o anumită "curățire". Soluția nu stă însă în iluzoria de reformare a clasei politice, ci în schimbări de strategie de finalizare a tranziției.

Criza finală a tranziției/ criza statului neofeudal

La criza economică și socială a tranziției se adaugă și o accentuare a crizei statului neofeudal. Ajuns la vârfuri greu de imaginat, statul neofeudal a devenit un blocaj al funcționării țării; populația, sărăcită, suportă tot mai greu sistemul și, inevitabil, se va revolta într-o formă sau alta. Criza statului neofeudal a luat forma exploziei în conștiința publică a *corupției*. Și Occidentul devine, cu multă întârziere, îngrijorat de haosul corupției care creează probleme și funcționării UE și investitorilor străini.

Predicția făcută la începutul anului 2012 (C. Zamfir, 2013) de iminența declanșării crizei concepției tranziției pare a fi confirmată de actualele evenimente. Dar lupta împotriva corupției riscă să fie utilizată mai mult pentru a masca criza mai profundă a întregului proces de tranziție, plasând întreaga responsabilitate asupra unor indivizilor.

Am depășit deja tranziția sau mai avem ceva de făcut pentru finalizarea ei ?

Acum 25 ani eram entuziaști să intrăm în tranziție. Acum, așteptăm să ieșim odată din ea. Devine legitim să ne întrebăm: *când se va termina tranziția?*

Răspunsul la întrebare ar putea avea în vedere *realizarea obiectivelor tranziției*. Dar devine tot mai neclar care sunt obiectivele tranziției și cât de corect au fost ele formulate.

Un prieten din Republica Moldova, când l-am întrebat ce cred moldovenii despre finalizarea tranziției, a formulat un criteriu care la început m-a șocat: *tranziția se va termina când nimic nu va mai fi de furat*.

Dacă facem abstracție de formularea morală negativă, am putea fi de acord asupra sensului: *privatizarea totală*, un transfer complet din proprietatea publică în proprietatea privată. Cu legalitatea e însă o problemă. Factorii politici au presupus mereu că privatizarea a fost realizată legal. Opinia publică a avut o altă părere: legalitatea a fost manipulată și foarte adesea încălcată. Acum, după 25 de ani, au explodat marile cazuri de privatizare ilegală, de corupție. Acum, estimarea publică că privatizarea a fost în mare măsură un furt, nu numai moral, dar și legal, pare a fi confirmată. Ceea ce surprinde este o altă fațetă a corupției/ilegalității care a caracterizat privatizarea: **toleranța** instituțiilor publice față de amplexarea ilegalităților. Cum explicăm acest *fapt social*? **Prioritatea absolută a fost privatizarea rapidă, "făcută oricum, dar să se facă"**. Mulți, inclusiv factorii politici au înțeles prin "oricum", chiar "pe un leu" și din punctul de vedere al legalității. **Dacă acordăm prea multă atenție legalității ei, riscul este de a întârzia privatizarea.**

Concluzia mea este că tranziția, așa cum a fost concepută, aflată în faza finalizării sale, nu oferă o bază solidă pentru dezvoltare social-economică, ci un punct prost de pornire. Deci ce este de făcut?

În 2012 România era pe marginea unei profunde crize. Iată programul: președintele de atunci expus la o întâlnire la vârf în Germania (10 noiembrie 2011): 2012 este anul mării privatizări. Înțelegem deci că e cazul, în fine, să scăpăm *oricum* de această proprietate publică ticăloasă care ne împiedică să progresăm. Cu prilejul vizitei aproape lunare în România a reprezentantului FMI acesta a făcut, în consens cu președintele Băsescu, o declarație uluitoare: sectorul economic public atâră ca o piatră de moară de piciorul economiei românești, care de altfel, se presupune, aceasta este foarte sprintară.

Ce mai avem de privatizat? În primul rând *zonele de monopol de interes public*, sistemul energetic și mai ales *resursele naturale ale țării*. Mai rămân de privatizat și serviciile sociale fundamentale, *sistemul de sănătate*, destul de avansat; *securitatea individuală*, dar și *securitatea socială* (celebrul pilon II al pensiilor a fost introdus clar pentru a împinge în criză Pilonul I care este public); *educația* este la începutul privatizării. Programul politic al "statului cât mai mic" este un program de privatizare a funcțiilor statului.

Este momentul să ne întrebăm: **privatizarea completă** ar asigura o dezvoltare rapidă a țării sau ar împinge și mai adânc România în criză? Privatizarea, așa cum a fost făcută, ne-a aruncat deja într-o stare de *societate capitalistă subdezvoltată*. E cazul să o continuăm în aceeași formă?

Privatizarea completă a devenit marea dogmă a tranziției. În fapt, eu o suspectez că e o iluzie autojustificativă. Justificăm ineficiența economiei actuale privatizată prin faptul că ar mai exista câteva sectoare economice publice.

Rezultatul până acum al tranziției este nu o țară aflată într-un stadiu avansat de a deveni o țară prosperă de tip occidental, ci o țară sărăcită, o economie distrusă, un sistem politic și instituțional corupt și ineficient, un învățământ și un sistem sanitar supuse unui atac continuu distrugător, cu resurse de dezvoltare sever împuținate.

Finalizarea completă a privatizării ar putea fi considerată o altă țintă falsă care ne împiedică să explorăm problemele grave cu care ne confruntăm și să identificăm soluțiile ieșirii din criză.

Tranziția intră într-o criză profundă înainte de a-și fi atins integral obiectivele sale.

Problema fundamentală a României actuale ar trebui reformulată *nu este că avem prea puțină tranziție, făcută prea încet sau o tranziție încă neterminată, ci o tranziție prost concepută. Riscul nostru actual este că vom termina în curând această tranziție și, cu siguranță, vom fi o societate de lumea a treia, la marginea Europei; va fi deci mult mai rău dacă am continua această tranziție. Noua șansă istorică este să adoptăm o altă strategie* de a ieși din criza produsă de tranziție.

Bibliografie

Vasile Sebastian Dâncu, *Triburile. O patologie a politicii românești de la Revoluție la Generația Facebook*, Editura Școala Ardeleană, Cluj, 2015.

Olah, Gheorghe, *De ce nu este România o țară dezvoltată?*, Eikon, Cluj-Napoca, 2013.

Mărginean, Ioan și Iuliana Precupețu, (coord). *Calitatea vieții în România 2010*. București: ICCV, 2010.

Mărginean, Iona și Iuliana Precupețu (coord). *Paradigma calității vieții*. București: Editura Academiei Române, 2011.

Pasti, Vladimir, *Noul capitalism românesc*, Polirom, 2006

Stanciu, Mariana și Adina Mihăilescu. "Raportul social al ICCV. Starea sărăciei în România în context european." București: ICCV, 2011.

Stănescu Iulian, *Puterea politică în România. De la comunism la noul capitalism*, Prouniversitaria, 2014,

Zamfir, Cătălin ., Stănescu, Iulian. și Ilie, Simona. (coordonatori) (2010) Raportul social al ICCV Nr. 1. *După 20 de ani: Opțiuni pentru România*. București: ICCV.

Zamfir, Cătălin, *O analiză- critică a tranziției. România încotro?*, Polirom, 2004

Zamfir, Cătălin, (coord). *România: răspunsuri la criză*. București: ICCV, 2011.

Zamfir Cătălin, *O analiză critică a tranziției II. România în ianuarie 2012 – Către ce ne îndreptăm?*, [Sociologie Românească 2/2013](#)

*** *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*, Tudorel Postolache, coord., mai 1990